

SCHULTHEISZ EMIL: CARL GUSTAV CARUS

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XIX. század nemcsak a művészeteket illetően volt a romanticizmus kora, hanem a medicina romantikus periódusa is erre az időre esik. Így e korszakban szigorúan materialista tudósok mellett olyan orvosokkal is szép számban találkozunk, akik egyfelől komoly tudományos felkészültséggel művelték a medicina számos ágát, ugyanakkor nem idegenkedtek attól, hogy az irracionalista spekulációt „tudományos módszerre” avassák. E szellemre mi sem jellemzőbb, mint a poéta, Novalis mondása: „... a költő jobban megérti a természetet, mint egy tudós koponya.”

A romantikusok helyét az orvostudomány történetében meghatározni nehéz. Egy azonban biztos: számos képviselőjük jelentős szerepet töltött be a maguk korának orvosi életében, és munkásságuk a későbbi korok orvosait is befolyásolta. A romantikus orvosok talán legjellegzetesebb képviselője Carl Gustav Carus. Carus 1789-ben született Leipzigban, ahol orvosi tanulmányait is végezte. 1811-ben az összehasonlító anatómia, a „zootomia” magántanára lett. 1814-ben már a gynakológia professzora és a szülészeti klinika igazgatója Drezdában, ahol 1827-től kezdve a királyi családnál az udvari orvos tisztét is betöltötte. Életét memoárjaiban plasztikusan, bár kissé hosszadalmasan meséli el.¹ Színes életét később sokan feldolgozták. E biográfiákban azonban főleg művészet- és szellemtörténeti szempontok érvényesültek; Carus tudománytörténeti jelentőségére való utalást alig találunk. Ricarda Huch, az ismert német költőnő és irodalomtörténész azt írta Carusról, hogy „...nem annyira a termékeny ideák sokasága jellemezte, mint inkább ragyogó felfogása, finom, logikus, konzekvens gondolkodás...”.² A legkitűnőbb romantikus gondolkodók közé sorolja. Hogy C. G. Carus az orvostudomány történetének sem elhanyagolható alakja, az talán kiderül a később elmondandókból.

Mint a romanticizmus oly sok gondolkodójára, Carusra sem maradt befolyás nélkül Goethe. Több helyen számol be arról, hogy nemcsak sokat tanult Goethétől, de egy életen át példaképe is maradt. Goethe szavaiból viszont az derül ki, hogy Carust rendkívül nagyra becsülte.³ Közös természettudományos érdeklődésük mellett főleg a művészet volt az, ami kettőjüket összekötötte. Carus szabad óráiban, főként pedig utazásai idején festett. Művészek és kritikusok véleménye szerint festőművészete messze túlnőtt a dilettanizmus keretein. A műtörténet a korai romantikus

tájképfestészet jellegzetes képviselői között említi.⁴ Művészi felfogásáról néhány esztétikai tanulmányban ad számot. Mint egyikben írja, „...a művészet nemcsak, hogy nem gátolt természettudományi studiumaimban, hanem azzal szinte együtt járt...”. Valóban, Carus botanikai, zoológiai és geológiai illusztrációi híresek voltak. A Leipzig környéki flóráról készített gouache-képei botanikai és művészi szempontból egyaránt jelentősek. A festészethez élete végéig hű maradt. Két évvel halála előtt még egy esztétikai tanulmányt publikált.⁵

A korszak, amelyben Carus élt még ismerte a polihisztorokat. Nem volt szokatlan, ha egy jól képzett orvos érdeklődése a medicinán túl más diszciplínák felé is irányult. Carus azonban az orvostudománynak sem csak a gyakorlati részét művelte. Foglalkozott a medicina egyes ágait illető számos teóriával is. Különösen nagy érdeklődést mutatott az akkor ugyancsak divatos fiziognómia iránt. A XIX. század elején egyre nagyobb figyelmet szentelnek az emberi arckifejezés – mint a pszichoszomatikus összefüggések jellemzője – tanulmányozásának. Igaz ugyan, hogy már Arisztotelész egy tanítványa kísérletet tett arra, hogy az emberek arckifejezéséből és testtartásából következtessen lelkiállapotukra, e tan első rendszerezőjének mégis J. C. Lavater-t tekinthetjük. Az alkat és a pszichés funkciók közelebbi vizsgálatának egyik – metodikájában szimplifikált, következtetéseiben viszont hallatlanul túlméretezett – irányzata volt a Gall-féle frenológia vagy kranioszkópia. E tárgyban tett megfigyeléseit s ezek feldolgozását Carus, Gall és Spurzheim műveinek felhasználásával könyvben, majd egy azt kiegészítő atlaszban közölte.⁶ Frenológiai vizsgálatait után néhány évvel azonban már Carus is túljutott a kranioszkópia szűk keretein, s következő ilyen jellegű munkájában már a konstitúció, a tartás és mozgás, az arckifejezés „symbolikáját” értékeli negyven év orvosi tapasztalata alapján „Symbolik der menschlichen Gestalt”⁷ címmel. Ez a 400 oldalas könyv azt foglalja össze, amit szerzője röviden emberismeretnek nevezett. Diagnosztikus segítségül szánta a klinikusok és gyakorló orvosok számára. Könyvét a szakirodalom Európa-szerte nagy elismeréssel fogadta. A német, francia és angol folyóiratok – köztük az igen nagy tekintélyű 'Quarterly Review' – kimerítő recenziókban tárgyalják, s minden orvosnak és természettudósnak melegen ajánlják. Amerikai folyóiratok, mint az a könyv második kiadásának előszavában olvasható, egyes fejezeteket in extenso lenyomatnak. A könyvet olasz nyelvre is lefordították, kiadására azonban nem került sor, mert – amint azt ugyancsak maga a szerző írja az előbb említett előszóban – a könyv indexre került. A szomatopszichés összefüggések carusi szemléletét a teológusok nyilván nem osztották.

A szimbolikán túlmenően, foglalkozott Carus pszichológiával és pszichiátriával is. A pszichológia egyes területein végzett vizsgálódásainak eredményei – különösen a tudatalatti folyamatok és az álom lélektanára vonatkozó megállapításai – nem csekély mértékben segítették e tudomány fejlődését.

A XIX. század pszichológiája még erősen a természetfilozófiában gyökerezett. Az orvosi természetfilozófia XIX. századi új irányzatát Lorenz Oken képviseli. Ennek a természetfilozófiának, valamint Schelling gondolatainak talaján fejlődött Görres, G. H. Schubert és C. G. Carus pszichológiája és pszichiátriai szemlélete.

Mindannak alapja, amit Freud az álmról mond nagy vonatkozásaiban már Carusnál és Schubertnél fellelhető. A tudatalatti funkciók pszichológiája pedig kétségkívül Carusig vezethető vissza. A tudatalatti fogalmának meghatározását Carusnak köszönheti a pszichiátria. 'Psyche' című műve (Pforzheim, 1864) ezzel a mondattal kezdődik: „A tudatos lelki élet lényege, megismerésének kulcsa a tudattalan régióban van. A pszichológia tehát a lélek fejlődéstörténete a tudattalantól a tudatosig...”

Carus egyfajta romantikus test-lélek egységet hirdetett, amennyiben azt hangsúlyozta, hogy a „test is lélek”. Ez a gondolat egyébként az ókor óta kísért, legpregnansabban Arisztotelésznél olvasható a 'Nikomakhoszi etika'-ban.

Nem érdektelen Carusnak az álmról szóló fejtegetése. A szellem befolyása a testre, s a test hatása a lélekre nem tudatosan állandó. Ebben a viszonylatban az álom „a lét folytatódása a látszólagos nemlétben...”. Ezt a gondolatmenetet később Hufeland is átvette, de hatással volt Schopenhauerre is, aki a mindent átfogó „Wille”-t a tudatalatti régióban kereste.⁸ A pszichoanalízis előzményeiről írva Freud ugyan elismeri, hogy a tudatalatti fogalmát és az elfojtás (Verdrängung) jelenségének lényegét Schopenhauer helyesen ragadta meg, Carusról azonban – aki ezt az irodalomban elsőként írta le – nem emlékezik meg.

Carus minden természettudományos alaposága mellett is jellegzetesen romantikus tudós, aki a filozófusok és az empirikus orvosok közötti ellentétet fel akarja oldani. E problémára vonatkozóan így ír: „A természetvizsgálatot és a spekulatív szemlélődést nem lehet, és nem szabad egymástól elválasztani.” A „Természet”, az „Élet”, a „Betegség” összefüggéseinek magyarázatakor azonban – a fenti fogalmakat tárgyaló egyes diszciplínák önmagukban helyes megvilágítása mellett – Carus is elhagyja a reális alapot. Az analógiák romantikus varázsbotjával a természettudományokat, az orvostudományt a filozófiával és a belletrisztikával poétikus, kicsit misztikus egységgé ötvözi. Romantikus felfogásából következő számos elméleti ellentmondása ellenére orvosirodalmi munkássága a maga korában, s még néhány évtizeddel később is nagy hatású volt.

Szülészeti-nőgyógyászati munkái ragyogó megfigyeléseket őriztek meg. Különösen a szülés élettanára, a puerperiumra vonatkozó feljegyzései fontosak, továbbá az anyatej, valamint a lochia kémiai és mikroszkópos vizsgálata. Kétkötetes, több kiadást megért nőgyógyászati tankönyve igen elterjedt volt. Mégis nőgyógyászati művei, kevés kivétellel, inkább az asszonyok betegségeit tárgyalják, mintsem a tulajdonképpeni gynaikológiát. Több évtizedes praxis gazdag tapasztalatai

és helyes obszervációk mellett itt is kiütözik Carus romanticizmusa: szinte átpsichologizálja a nőorvost. A pszichoszomatikus medicina nőorvosi vonatkozásai jutnak itt kifejezésre, kevésbé maga a nőgyógyászat.

Carus orvosi és természettudományi munkáinak csupán pusztá felsorolása is túlmenne e rövid tanulmány keretein. Természettudományi munkáival, különösen összehasonlító anatómiai-fiziológiai vizsgálataival, melyek a zoológiát sok új adattal gazdagították, ez a hallatlanul sokoldalú orvos a kor egyik legnagyobb természettudósának, A. v. Humboldtnak becsülését vívta ki, vele később igen jó barátságba került. Carus feltűnően nagy természettudományos felkészültségéről Goethe több alkalommal nagy elismeréssel szólt.

Amilyen sokirányú volt Carus érdeklődése, oly tarka társaságot vonzott maga köré. Dresdeni házában a zenei, művészi és tudományos élet nagyjaival találkozunk. Itt énekelt Wilhelmina Devrient és Jenny Lind, itt zongorázott Clara Wieck, Schumann későbbi felesége. Barátja volt a romantikus zeneszerző, Carl Maria von Weber. Társaságához tartozott a cseh fiziológus, Purkinje s a fizikus H. Dove.

A kor Carus iránti elismerése nemcsak a különféle tanszékekre szóló számos meghívásban nyilvánult meg, hanem abban is, hogy 1862-ben az 'Academia Carolo-Leopoldina', Európa egyik legtekintélyesebb természettudományi akadémiaja elnökévé választották. Ennek a nagy tekintélyű társaságnak 1869-ben bekövetkezett haláláig szellemi irányítója maradt.

¹ Lebenserinnerungen und Denkwürdigkeiten. (Leipzig, 1865/66).

² Ausbreitung und Verfall der Romantik. (Leipzig, 1902).

³ Eckermann: Gespräche mit Goethe. (Weimar, 1835).

⁴ Vö. A. Peltzer: Goethe und die Ursprünge der neueren deutschen Landschaftsmalerei. (Leipzig, 1907). – Ebben a könyvben került kiadásra Carus művészi naplója is: Fragmente eines malerischen Tagebuchs.

⁵ Betrachtungen und Gedanken vor ausgewählten Bildern der Dresdner Gallerie.

⁶ Grundzüge einer neuen wissenschaftlich begründeten Kranioskopie. (Leipzig, 1843).

⁷ Az emberi alak szimbolikája (Leipzig, 1852), bővített kiadás: uo., 1858.

⁸ Die Welt als Wille und Vorstellung. Bd. II. Kap. 14.